

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE NR 253

GEOGRAPHICAL STUDIES

No. 253

CULTURAL LANDSCAPES OF POLAND AND THEIR EVOLUTION

INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

PRACE GEOGRAFICZNE NR 253

Joanna Plit

KRAJOBRAZY KULTUROWE POLSKI
I ICH PRZEMIANY

WARSZAWA 2016

KOMITET REDAKCYJNY

REDAKTOR: Grzegorz Węclawowicz
CZŁONKOWIE: Jerzy Grzeszczak, Barbara Krawczyk,
Jan M. Matuszkiewicz, Jerzy J. Parysek

RADA REDAKCYJNA

Bolesław Domański, Adam Kotarba, Jan Łoboda,
Andrzej Richling, Jan S. Kowalski, Andrzej Lisowski,
Eamonn Judge, Lydia Coudroy

RECENZENCI TOMU

Piotr Eberhardt, Zbigniew Podgórski

ADRES REDAKCJI PRAC GEOGRAFICZNYCH

IGiPZ PAN
ul. Twarda 51/55, 00–818 Warszawa

Zgłoszenie pracy do druku jest jednoznaczne z wyrażeniem zgody
na opublikowanie w wersji papierowej i elektronicznej

© Copyright by Joanna Plit

© Copyright by Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
im. Stanisława Leszczyckiego, Polska Akademia Nauk
Warszawa 2016

PL ISSN 0373-6547
ISBN 978-83-61590-77-4

Opracowanie redakcyjne i techniczne: Ewa Jankowska

Zdjęcie na okładce: Joanna Plit

Łamanie wykonano w IGiPZ PAN

Druk i oprawa: Drukarnia Advert, Chorzów, ul Krakowska 21

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	9
1.1. Zarys problemu.....	9
1.2. Zakres tematyczny, przestrzenny i czasowy.....	12
1.3. Metody badań	13
2. Założenia teoretyczne.....	15
2.1. Zakres i znaczenie pojęć.....	15
2.2. Czas powstania (wyodrębnienia się) krajobrazów kulturowych.....	21
2.3. Jednorodne (monogenetyczne) i poligenetyczne krajobrazy kulturowe.....	22
2.4. Trwałość i zmienność krajobrazu kulturowego. Przerwanie kodu kulturowego	24
2.5. Czynniki kulturowe wpływające na kształt krajobrazów Polski	25
2.5.1. Wybrane czynniki materialne	26
2.5.2. Wybrane czynniki niematerialne.....	28
3. Przemiany materialnych elementów krajobrazu kulturowego Polski	31
3.1. Antropogeniczne przekształcenie rzeźby terenu.....	32
3.1.1. Przekształcenie rzeźby terenu przez rolnictwo. Typy rolniczych krajobrazów kulturowych	33
3.1.2. Przekształcenie rzeźby terenu przez górnictwo	37
3.1.3. Przekształcenie rzeźby terenu przez osadnictwo, przemysł i transport .	40
3.2. Antropogeniczne przemiany stosunków wodnych w czasach historycznych.....	41
3.2.1. Melioracje	47
3.2.2. Transportowa rola rzek.....	50
3.3. Wielowiekowa eksploatacja lasów i jej krajobrazowe konsekwencje	51
3.3.1. Zmiana powierzchni i lokalizacji lasów.....	52
3.3.2. Zmiany składu gatunkowego lasów	54
3.3.3. Zmiany sposobu wykorzystania zasobów leśnych	55
3.3.4. Ochrona gatunkowa roślin oraz kompleksów leśnych	60
3.4. Ewolucja sposobów użytkowania łąk i pastwisk oraz jej krajobrazowe konsekwencje	64
3.4.1. Łąki i pastwiska w dolinach rzek Niżu	64
3.4.2. Łąki i pastwiska w górach.....	69
3.4.3. Użytki zielone dziś.....	70
3.5. Zmiany zasięgów pól uprawnych, sposobów gospodarowania i jej krajobrazowe konsekwencje.....	73
3.5.1. Zróżnicowanie regionalne czasu zagospodarowania i zmiany powierzchni pól uprawnych	74
3.5.2. Systemy użytkowania rolniczego	76
3.5.3. Wpływ sposobów uwłaszczenia chłopów i zasad reform rolnych na strukturę krajobrazu wsi	78

3.5.4. Zbiorowiska segetalne pól uprawnych	80
3.6. Przeobrażenia fauny	80
3.6.1. Wpływ polowań i kłusownictwa.....	81
3.6.2. Wpływ gospodarowania na skład gatunkowy i liczebność fauny	82
3.6.3. Wpływ ochrony przyrody na liczebność i rozmieszczenie fauny	83
3.7. Przemiany sieci osadniczej na ziemiach polskich. Ewolucja struktury osadnictwa	84
3.7.1. Ośrodki węzłowe sieci osadniczej. Ewolucja miast na ziemiach polskich	89
3.7.2. Materiały budowlane.....	91
3.7.3. Współczesne struktury osadnicze Polski	93
3.8. Zmiany stopnia otwarcia i zakrycia	96
3.9. Granice krajobrazów kulturowych.....	100
3.9.1. Rola barier i odizolowania w kształtowaniu się granic krajobrazów kulturowych	101
3.9.2. Trwałość granic politycznych w krajobrazie	102
3.9.3. Granice krajobrazów kulturowych a granice własności	106
3.9.4. Rola dawnych podziałów politycznych w ukształtowaniu krajobrazów kulturowych Polski	109
4. Regionalne studia zróżnicowania krajobrazów kulturowych Polski	111
4.1. Kształtowanie i przemiany krajobrazów kulturowych Pomorza Środkowego na przykładzie Ziemi Sławieńskiej	114
4.1.1. Charakterystyka środowiska przyrodniczego Ziemi Sławieńskiej.....	115
4.1.2. Osadnictwo i zmiany zagospodarowania na Ziemi Sławieńskiej.....	116
4.1.3. Zmiany zasięgu lasów, łąk i pól odczytane ze źródeł kartograficznych.....	122
4.1.4. Współczesny krajobraz kulturowy Ziemi Sławieńskiej	135
4.2. Krajobrazy Żuław Wiślanych	136
4.2.1. Charakterystyka środowiska przyrodniczego Żuław Wiślanych.....	137
4.2.2. Zasiadlanie i zagospodarowanie Żuław	138
4.2.3. Przełomowe zmiany krajobrazów Żuław Wiślanych w XIX i XX w.	143
4.2.4. Ewolucja krajobrazów kulturowych w delcie Wisły w ciągu wieków ...	146
4.3. Krajobrazy pogranicza Mazur i Kurpi Zielonych.....	151
4.3.1. Charakterystyka środowiska przyrodniczego pogranicza Mazur i Kurpi.....	152
4.3.2. Równoległe historie regionu czynnikiem politycznym tworzenia odrębnej tożsamości kulturowej	153
4.3.3. Krajobrazy kulturowe pogranicza Mazur i Kurpi	162
4.4. Kształtowanie i przemiany krajobrazów kulturowych środkowego Podlasia	167
4.4.1. Charakterystyka środowiska przyrodniczego środkowego Podlasia ...	168

4.4.2. Rozwój osadnictwa i zmiany zagospodarowania Podlasia na tle historii regionu.....	171
4.4.3. Zmiany zasięgu i użytkowania lasów	181
4.4.4. Współczesny krajobraz kulturowy środkowego Podlasia	193
4.5. Kształtowanie i przemiany krajobrazów kulturowych centralnej Polski na przykładzie Południowego Mazowsza i fragmentu Lubelszczyzny	197
4.5.1. Charakterystyka siedliska przyrodniczego południowego Mazowsza.....	197
4.5.2. Rozwój osadnictwa i zmiany zagospodarowania południowego Mazowsza	198
4.5.3. Zmiany zasięgu i sposobu użytkowania lasów.....	207
4.5.4. Zmienność i trwałość użytkowania ziemi.....	213
4.5.5. Ewolucja doliny Wisły na odcinku od Kazimierza Dolnego do ujścia Pilicy	216
4.6. Kształtowanie i przemiany krajobrazów kulturowych na Wyżynach Małopolskich.....	221
4.6.1. Charakterystyka środowiska przyrodniczego Wyżyn Małopolskich ..	222
4.6.2. Rozwój osadnictwa i zmiany zagospodarowania na tle historii regionu.....	225
4.6.3. Zmiany ludnościowe, ewolucja sieci osadniczej i komunikacyjnej	229
4.6.4. Zmiany zasięgu i użytkowania lasów	233
4.6.5. Krajobrazy kulturowe na Wyżynach Małopolskich	242
5. Regiony krajobrazów historyczno-kulturowych Polski.....	255
5.1. Kryteria szczebli różnicowania regionalnego	256
5.2. Charakterystyka krajobrazów historyczno-kulturowych	262
Literatura	275
Mapy.....	297
<i>Cultural landscapes of Poland and their evolution</i> – Summary.....	299